

De 'veenmeesters- dynastie' in Pekela

Werkzaamheden, status en nalatenschap

Bij functies die door de Stad Groningen of door de Ommelanden, of beide werden vergeven, kwam het voor dat iemand werd opgevolgd door familieleden. Vaak was een zoon al bij vader in de leer geweest. Zo ook bij de 'veenmeesters' in Pekela, Bas van der Heide schetst de betekenis van zo'n 'dynastie' voor het beheer van de stadsgronden en voor het contact tussen bewoners en de Stad.

*'Herinner u den man, die nooit zich van zijn lippen
Eene onbezonnen klagt in onspoed liet ontglippen
Die, effen van gemoed, te vreden met zijn lot
Zijn hart zelfs onder't leed nog dankbaar hief tot
God.'*²

Wie op deze wijze wordt gememoreerd door de bekende dichter en tijdgenoot Hendrik Wester, heeft onmiskenbaar naam gemaakt. Eltje Jacob Eltjens (1732-1818), stadsveenmeester, ingenieur en ouderling van de hervormde kerkgemeente in Oude Pekela, genoot kennelijk grote bekendheid en

Afgraven van veen in Bellingwolde, rond 1925. Groninger Archieven 818-1349.

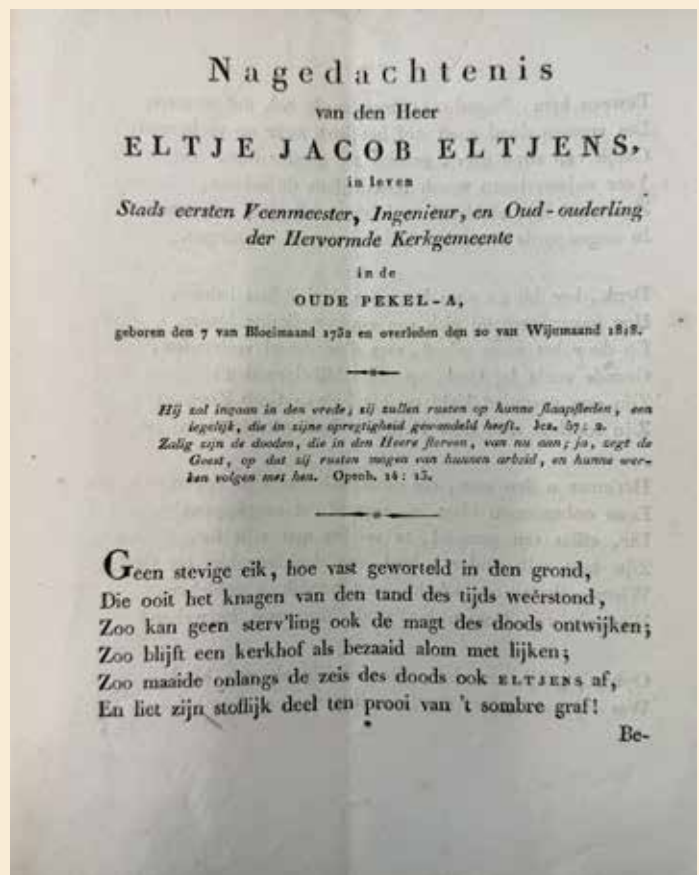


aanzien in de provincie Groningen. Wat was hier de reden van? Bovendien leerde hij het ambt van zijn vader en gaf hij het door aan zijn zoon, zoals ook de voorgangers en opvolgers deden. Hoe werkte deze 'veenmeestersdynastie'? En wat deed een veenmeester in Oost-Groningen eigenlijk?

De taken van de veenmeester

Vanaf het begin van de 17e eeuw werden veenmeesters aangesteld om toezicht te houden op de veenderij: het ontginnen van veengronden door ze af te graven. Gedroogd veen kon bijvoorbeeld als turf worden opgebrand in de kachel. De stad Groningen bezat veengronden in Oost-Groningen, die dienden als brandstofvoorziening voor de stad. De veengronden van Pekela, waar Eltjens veenmeester was, kwamen in oktober 1635 in handen van de stad. Zij werden aangekocht van de in geldnood verkerende vervener Feicke Alles Clock en zijn vennoten. Het verwervingsproces duurde tot 1646 en ging gepaard met talrijke rechtszaken, omdat Clock na de verkoop huurder van de veengronden werd, maar de huur niet kon betalen.³ Pekela viel bestuurlijk grotendeels onder Westerwolde, zoals alle gebieden ten oosten van de rivier Pekel A. De veenmeester van Pekela had dus ook gebieden in Westerwolde onder zijn toezicht.⁴

De veenmeester stond onder het gezag van de 'rentmeester der venen', en moest deze regelmatig verslag uitbrengen over de gang van zaken in de venen.⁵ Burgemeesters, tot 1824 had de stad Groningen vier burgemeesters tegelijk, en raad van de stad Groningen, de hoogste bazen omdat de veengronden stadsbezit waren, konden waar nodig corrigeren of aanvullen.⁶ Dit wordt beschreven in een reglement over hoe om te gaan met de veengronden, uitgegeven voor alle bewoners van Pekela. Hieruit kunnen we nog meer van de taken van de veenmeester opmaken. Iedere bewoner was verplicht, samen met zijn burens, de wijken (waterwegen door het veen) en sloten schoon te houden. Als dit niet gebeurde moest de rentmeester, en bij diens afwezigheid de veenmeester, binnen negen dagen driemaal waarschuwen. Wanneer de sloten dan nog niet waren schoongemaakt, mocht de veenmeester het werk laten uitvoeren. De kosten werden, eventueel door inbeslagname van goederen, op de weigerachtige persoon verhaald. Bovendien was de veenmeester verplicht om op de eerste zondag van augustus een grote opruimactie van de wijken af te kondigen, waarschijnlijk om er

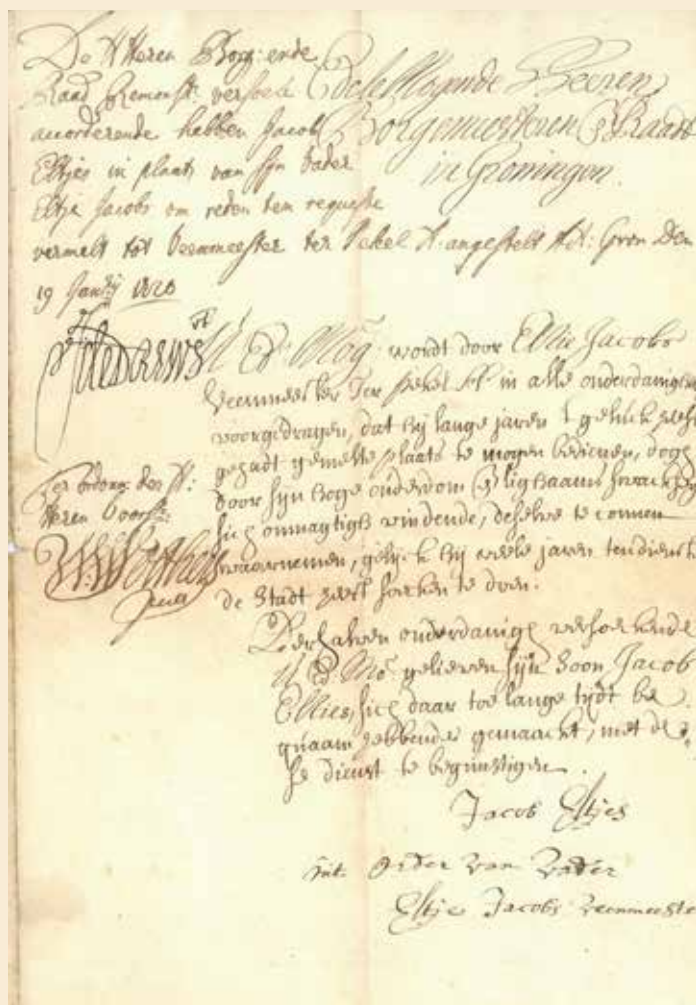


Nagedachtenis van den Heer Eltje Jacob Eltjens, 1818. Groninger Archief 3064-2.

zeker van te zijn dat het veen goed vervoerd kon blijven worden. Daarnaast moest de veenmeester ook de eikenhouten 'landgebinten' over het water, controleren op juiste installatie. Vermoedelijk waren landgebinten voorlopers van het latere remmingwerk, een constructie die schepen kan afremmen als ze een brug of sluis naderen.

Andere taken en nevenklussen

Uit de verzoekschriften van het stadsbestuur van Groningen zijn zijdelings nog meer taken van de veenmeester op te maken. Zo constateerden de burgemeesters en raad in het najaar van 1712 dat nieuwgebouwde huizen in Pekela schots en scheef waren geplaatst. Hierdoor 'springende den een voor den anderen te verre voorwaarts', wat ervoor zorgde dat de openbare weg 'souden [worden] benauwt' en dat mensen hun uitzicht werd ontnomen. Onder anderen de veenmeester werd toen aangesteld om toezicht te houden op het aanhouden van de rooilijn.⁷ Daarnaast werd bij het graven nieuwe sloten of waterwegen altijd advies gevraagd aan de veenmeester. Hij kende het gebied en stond in contact met de bewoners, die soms klaagden dat



De brief van Eltje Jacobs, waarin hij om de aanstelling voor zijn zoon verzoekt, 19 januari 1720. 3064-9.

ze benadeeld werden wanneer een nieuwe sloot hun land doorsneed.⁸ Als de graafwerkzaamheden eenmaal begonnen, trad de veenmeester vaak op als opzichter. Zo verdiende hij in 1728 120 gulden voor 35 dagen toezicht tijdens het uitgraven van de A rondom Winschoten, Beerta en Blijham. Samen met landmeter Derck Reijnts mocht hij bovendien 56 gulden en 14 stuiver verdelen voor reis- en onkosten.⁹

Deze gegevens geven een indruk van de inkomsten die de veenmeester uit 'nevenklussen' kon halen. Kennelijk kwam dit nog bovenop zijn vaste loon, dat in februari 1723 neerkwam op vijftig daalder (rond de 75 gulden), en in 1796 op 200 gulden.¹⁰ Voor reizen naar Onstwedde en Veenhuizen in opdracht van het Groninger stadsbestuur kreeg hij in 1732 en onkostenvergoeding van 37 gulden en 10 stuiver.¹¹

De taken van de veenmeester waren kortom vooral controlerend van aard, maar tegelijkertijd zeer gevarieerd. Hij moest niet alleen verstand



Een gedetailleerde kaart van een van de landen van Eltje Jacob Eltjens, getekend door hemzelf, circa 1800. Groninger Archieven 3064-46.

hebben van de inrichting en het onderhoud van het land, maar ook over goede sociale vaardigheden beschikken: de veengronden werden immers bewoond door vele inwoners van Pekela en omliggende gebieden.

De 'veenmeestersdynastie' Eltjens-Borgesius uit Pekela

De eerdergenoemde Eltje Jacob Eltjens was niet de enige uit zijn familie die het ambt van veenmeester bekleedde. Maar liefst vijf generaties uit zijn familie oefenden deze functie uit. Grootvader Eltje Jacobs (ca. 1655-1720) was het eerste familielid dat als veenmeester werkzaam was. Ook in andere Groninger veengebieden lijkt men in de 17e en 18e eeuw eigen veenmeesters te hebben gehad, die elders soms veenbaas werden. Tegelijk met Eltje Jacobs was Evert Hindricks actief als veenbaas in Wildervank.¹²

Wanneer Eltje Jacobs precies tot veenmeester van Pekela werd benoemd, is niet met zekerheid te zeggen. Voor zover bekend wordt hij voor het eerst zo aangeduid in het huwelijkscontract van zijn

dochter Sieke Eltjes, die op 22 februari 1704 trouwde met Tonnijs Jans.¹³ Elf jaar eerder, in augustus en december 1693, werkte Eltje Jacobs in opdracht van de stad Groningen in de turfwinning. Rentmeester Tiassens en het stadsbestuur vroegen hem toen om toezicht te houden op de turfvoorraden en deze op een gunstig moment, wanneer de prijs hoger lag, te verkopen.¹⁴ Kennelijk beviel deze samenwerking goed, want niet lang daarna werd Eltje Jacobs officieel als veenmeester aangesteld.

Op 19 januari 1720 vond er een wisseling van de wacht plaats. Jacob Eltjes (1687-1756) volgde zijn vader op. In een brief aan het stadsbestuur verzocht Eltje Jacobs daar zelf om. Hij schrijft dat hij 'door zijn hoge ouderdom & lighaams swackheijt' graag zou zien dat zijn zoon het ambt overneemt. Jacob Eltjes is 'daar toe lange tijdt bequaam [...] gemaackt.'¹⁵ Niet lang daarna overleed Eltje Jacobs.

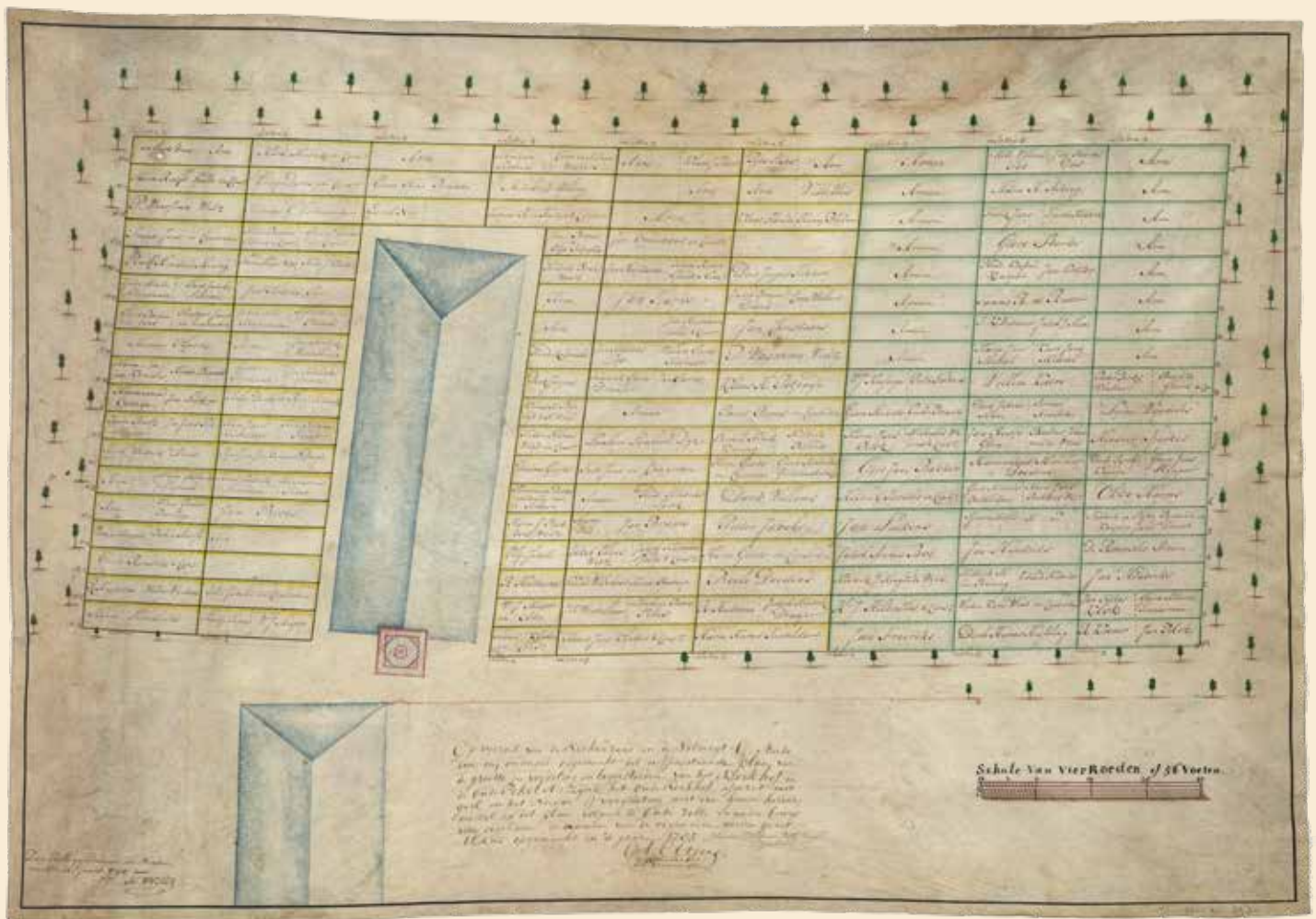
Jacob Eltjes verdiende met het werk als veenmeester kennelijk voldoende (de periodieke hoeveelheid is onbekend, zoals hierboven bleek) om zijn zoon, de eerdergenoemde Eltje Jacob Eltjens, te kunnen laten studeren aan de universiteit van Franeker. Op 29 april 1751 haalde Eltjens daar zijn

Eltje Jacobs schrijft dat hij 'door zijn hoge ouderdom & lighaams swackheijt' graag zou zien dat zijn zoon het ambt overneemt. Jacob Eltjes is 'daar toe lange tijdt bequaam [...] gemaackt.'

bul na het examen landmeten.¹⁶ Daarmee werd hij ook ingenieur, een vak dat hij combineerde met het veenmeesterswerk, dat hij in 1756 van zijn vader overnam. Eltjens had bovendien een opvallend tekentalent. Hij bracht verschillende polders en veengebieden in kaart, waaronder de Kroonpolder en de Stadspolder bij Nieuwe Statenzijl, waar de Westerwoldse A ontspringt.¹⁷ Ook maakte hij gedetailleerde kaarten van zijn eigen gronden in de veengebieden en tekende hij, mogelijk als oefening, een kaart van 'de cust van Barbarijen van Capo Blanco tot Cabo de Geer' na. Daarnaast vervaardigde hij vermoedelijk schilderijen, zoals een landschap met op de achtergrond het klooster Ter Apel.¹⁸

Schilderij van een landschap met op de achtergrond het klooster Ter Apel, waarschijnlijk gemaakt door Eltje Jacob Eltjens, zonder jaartal. Groninger Archieven 3064-27.





Plattegrond van de begraafplaats rond de kerk van Oude Pekela, met namen van eigenaren van de graven, gemaakt door Eltje Jacob Eltjens, 1785. Groninger Archieven 817-3924.

Meten en tekenen

Na Eltje Jacob Eltjens bleef zowel het meten en tekenen van landerijen als het veenmeestersambt binnen de familie. Na zijn overlijden in 1818 werd hij opgevolgd door zijn kleinzoon Goedhart Borgesius (1787-1852), een zoon van Eltjens' dochter Alagonda Geertruida Eltjens en Jacobus Goedhardus Borgesius.¹⁹ Goedhart Borgesius, die in 1806 als ingenieur en landmeter was gepromoveerd, was voor zijn aanstelling al assistent van zijn grootvader.²⁰

Tegen die tijd was de functie al veranderd. Tijdens de Bataafs-Franse tijd stelde het Groninger stadsbestuur in 1803 een 'stadsveenmeester' aan. In 1816 werd deze functie opgesplitst: naast de stadsveenmeester werd een opzichter aangesteld. De stadsveenmeester beheerde de venen en waterstaat van Pekela, terwijl de opzichter verantwoordelijk was voor die in Wildervank.²¹ Zo bleef er, net als in voorgaande eeuwen, een aparte toezichthouder voor beide gebieden langs de Pekel A. Door deze

functiewijziging werd Eltjens bij zijn overlijden aangeduid als 'eerste stadsveenmeester'.²²

De familie Borgesius beschikte inmiddels over aanzienlijke bezittingen. Het was immers een vooraanstaand geslacht, met leden die als burgemeester, bestuurder of predikant actief waren. Op 11 september 1815 maakte Eltje Jacob Eltjens zijn testament op, waarin hij zijn volledige nalatenschap aan kleinzoon Goedhart vermaakte.²³ Tot deze erfenis behoorden twee huizen en meerdere stukken veengrond in Pekela en Hoorn bij Wedde, een zitplaats in de kerk 'vlak tegenover de predikstoel' en het familiegraf. Het is duidelijk dat Eltjens zijn kleinzoon als opvolger zag.

De stadsveenmeester beheerde de venen en waterstaat van Pekela, terwijl de opzichter verantwoordelijk was voor die in Wildervank.

Na Goedhart Borgesius bekleedde nog één familielid het ambt van stadsveenmeester: Jacobus Goedhardus Borgesius (1822-1859), zijn zoon.²⁴ Hij volgde zijn vader in 1853 op, maar overleed al in 1859, op slechts 36-jarige leeftijd, na een tweejarig ziekbed.²⁵ Met zijn overlijden verdween het veenmeestersambt uit de familie Eltjens-Borgesius. Bovendien verdween dit ambt niet lang daarna volledig. Het Veenkantoor, opgericht in 1847, had de taken grotendeels overgenomen. De functie van opzichter werd inmiddels ingenieur genoemd, en in 1871 veranderde ook de titel van veenmeester officieel in ingenieur.²⁶

Nalatenchap van de veenmeesters

Het belang van de veenmeester blijkt onder meer uit het uitgebreide eerbetoon dat Hendrik Wester aan Eltje Jacob Eltjens wijdde. Het werd uitgegeven door drukker Oomkens uit Groningen.²⁷

Ook andere veenmeesters genoten een vergelijkbare status. Zo zijn er gedichten bekend die bij de begrafenis van de laatste veenmeester Jacobus Goedhardus Borgesius werden voorgedragen. Veenmeesters streefden ernaar zichtbaarheid en invloed te vergroten door te dichten en nevenfuncties te bekleden, zoals lid van het gemeentebestuur

Veenmeesters streefden ernaar zichtbaarheid en invloed te vergroten door te dichten en nevenfuncties te bekleden, zoals lid van het gemeentebestuur of kapitein bij de Landstorm.

of kapitein bij de Landstorm.²⁸ Dit laat zien dat het ambt goed te combineren was met diverse andere activiteiten, wat hun bekendheid waarschijnlijk versterkte.

Eltje Jacob Eltjens lijkt echter een aparte status hebben gehad. Hij werd geprezen om zijn oprechte karakter, dat hem vele vrienden opleverde, en om zijn ijver in kerkelijke plichten.²⁹ Hij versterkte het aanzien van zijn functie door zijn persoonlijke eigenschappen.

Het verdwijnen van het ambt van veenmeester droeg bij aan het in de vergetelheid raken van dit beroep en de mensen die het uitoefenden. Met dit artikel is gepoogd een functie te belichten die niet alleen belangrijk was voor het beheer van de stadsgronden, maar ook cruciaal was voor het contact tussen de bewoners van veengebieden en het stadsbestuur van Groningen.



1 Met dank aan Johan Waterborg voor meelesen en adviezen.
2 H. Wester, *Nagedachtenis van den Heer Eltje Jacob Eltjens, in leven Stads eersten Veenmeester, Ingenieur, en Oud-ouderling der Hervormde Kerkgemeente in de Oude Pekel-A, geboren den 7 van Bloeiemaand 1732 en overleden den 20 van Wijnmaand 1818*, (Groningen 1818) 1-3; Jochem G. Abbes, 't Pekelder veenmeestersgeslacht Eltjens', *Toal en Taiken* 17, nr. 1 (1999).
3 Meindert Schroor, *Stadstaat Groningen. De Groninger stadsrechten en buitenbezittingen 1612-2000* (Groningen 1999) 73-74. Zie ook, voor korte beschrijvingen van de Pekelder vervening en de veenmeesters: wikipekela.nl (via Web Archive). Van dezelfde auteur is eveneens een monografie over Pekela verschenen: D. Kuil, *Kroniek van Pekela (1558) 1599-1999* (Ten Boer 1999).
4 M.A.W. Gerding, *Vier eeuwen turfwinning: de verveningen in Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel tussen 1550 en 1950* (Wageningen 1995) 44-47. Zie ook: P. Brood, *Het oude Groninger recht in hoofdlijnen* (Groningen 1999) 16.
5 Schroor, *Stadstaat Groningen*, 198.
6 H.M. Appius, *Ordre en reglement, waar na de ingezetenen in de Pekela aangaande het begraven van haar veen, met den aankleve van dien, haar zullen hebben te reguleren* (Groningen 1732) 15-16.
7 Groninger Archief (GrA), toegang (tg.) 1605 (Stadsbestuur van Groningen, 1594-1815) inventarisnummer (inv.nr.) 28: Resoluties van burgemeesters en raad (23 september 1712).
8 GrA, tg. 1605, inv.nr. 29: Resoluties van burgemeesters en raad (16 oktober 1715).
9 GrA, tg. 1605, inv.nr. 32: Resoluties van burgemeesters en raad (5 augustus 1728).
10 GrA, tg. 1605, inv.nr. 30: Resoluties van burgemeesters en raad (10 februari 1723); GrA, tg. 3064 (Familie Borgesius), inv.nr. 44: Bekendmaking door de municipaliteit van een lijst met alle voormalige

en tegenwoordige stadsambten en bijbehorende traktementen en emolumenten (1796).
11 GrA, tg. 1605, inv.nr. 33: Resoluties van burgemeesters en raad (29 januari 1733).
12 GrA, tg. 1605, inv.nr. 28: Resoluties van burgemeesters en raad (21 oktober 1713).
13 GrA, tg. 732 (Gerechten in Westerwolde en Bellingwolde), inv.nr. 1065: De predikanten van Oude Pekela als zegelaars, 1668-1732 (22 februari 1704).
14 GrA, tg. 1605, inv.nr. 23: Resoluties van burgemeesters en raad (31 augustus en 4 december 1693).
15 GrA, tg. 3064, inv.nr. 9: Verzoekschrift van Eltje Jacobs, veenmeester te Pekela, aan burgemeesters en raad van Groningen, om zijn zoon Jacob Eltjes als zijn opvolger aan te stellen, met gunstige beschikking (1720).
16 GrA, tg. 3064, inv.nr. 18: Bul van de universiteit in Franeker voor Eltjo Jacobs Eltjens, geboren in Pekela, wegens zijn examen als landmeter (1751).
17 GrA, tg. 3064, inv.nr. 43: Kaart van 'De Aude Polder' (Kroonpolder) en 'De Nieuwe Polder' (Stadspolder), gelegen bij de Statenijl in de Westerwoldse Aa door den veenmr. E.J. Eltjens (1793-1797).
18 GrA, tg. 3064, inv.nr. 34: De cust van Barbarijen van Capo Blanco tot Cabo de Geer (1780-1790, naar een origineel uit 1666); GrA, tg. 3064, inv.nr. 46: Kaarten van de plaats van E.J. Eltjens (ca. 1800); GrA, tg. 3064, inv.nr. 27: Schilderij van een landschap met op de achtergrond het klooster Ter Apel, waarschijnlijk gemaakt door Eltje Jacob Eltjens (zonder jaar).
19 Zie voor een genealogie van de familie Borgesius: 'Borgesius', *Nederland's Patriciaat* 36 (1950) 60-78.
20 GrA, tg. 3064, inv.nr. 95: Uittreksel uit het resolutieboek van de stad Groningen waarbij burgemeesters en raad besluiten om Goedhart Borgesius, gepromoveerd ingenieur en landmeter, aan te stellen als assistent van zijn grootvader E.J. Eltjens als eerste veenmeester, en na diens overlijden als opvolger (1806).

21 Schroor, *Stadstaat Groningen*, 199.
22 In GrA, tg. 3064, inv.nr. 48 is te lezen dat E.J. Eltjens als eerste 'stadsveenmeester' wordt aangesteld in 1806. Bovendien komen er in de burgerlijke stand en retroacta (via allegroningen.nl) na 1803 geen vermeldingen van stadsveenmeesters buiten de familie Borgesius voor (behalve Harm Jans Middel, maar hij was voor 1803 aangesteld). Zie ook: inleiding op GrA, tg. 1399 (Gemeentebestuur van Groningen (1), 1816-1916), categorie 1.3.2.02 (Administratie en overige uitvoerende instellingen – Beheer van bezittingen), geschreven door S.J. Janssens en J. Ellerbroek-Wellinga.
23 GrA, tg. 3064, inv.nr. 22: Testament van Eltje Jacob Eltjens, stadsveenmeester, wonende te Oude Pekela (1815).
24 *Groninger courant* (05-07-1853), via delpher.nl.
25 Overlijdensadvertentie Jacobus Goedhardus Borgesius, *Provinciale Drentsche en Asser courant* (28-04-1859), via delpher.nl.
26 Inleiding op GrA, tg. 1399, categorie 1.3.2.02. In de *Provinciale Drentsche en Asser courant* (16-06-1871) wordt gemeld 'dat de instructie van den ingenieur der stadsveenen en van den veenmeester, die vele gelijkluidende bepalingen bevatten, in ééne instructie voor den ingenieur worden vereenigd'.
27 Wester, *Nagedachtenis van den Heer Eltje Jacob Eltjens*, 3.
28 Meerdere vermeldingen in het Familiearchief Borgesius (GrA, tg. 3064) onder Eltje Jacob Eltjens, Goedhart Borgesius en Jacobus Goedhardus Borgesius.
29 W.H. Bosgra, *Uit Pekela's verleden* (Oude Pekela 1930) 47.